

MALATYA SANCAĞI'NIN İLK TAHRİRİ

*Ersin GÜLSOY**

ÖZET

Malatya I. Selim zamanında 1516 Mercidabık Savaşı'ndan önce Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı idaresinde bir sancak merkezi olarak belirlenen Malatya yeni kurulan Vilâyet-i Arap'a bağlanmıştır. Osmanlılar yeni ele geçirdikleri bölgelerde toprağın tasarruf biçimini, alınacak olan vergi miktarını ve bu vergilerin taksimatını tespit maksadıyla tahrir işlemini gerçekleştirirdi. Daha sonra da bu tahrirler belirli aralıklarla yenilenirdi. Malatya ve çevresi Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra tahrir işlemine başlanılmış ve bu sayım H. 925/M. 1519 tarihinde tamamlanmıştır. Sancağın bu ilk tahririnde bölgenin Osmanlı ve Osmanlı öncesi tarihi ile ilgili orijinal bilgiler yer almaktadır. Arguvan adının Memlûk ve Osmanlı dönemindeki kullanılışı, sancakbeyleri ve bölgeye yerleşen yöriik teşekkülleri hakkındaki bilgiler defterdeki önemli kayıtlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler

Malatya, Sancak, Arguvan, Tahrir, Harbendeli

Osmanlılar, Malatya havalisini ilk defa 1399 yılında topraklarına katmış ancak yaklaşan Timur tehlikesi yüzünden, 1401'de tekrar Memlûk-lere iade etmek zorunda kalmışlardır¹. Daha sonra I. Selim'in (1512-1520), 24 Ağustos 1516 Mercidabık Zaferi'nden önce sadrazam Sinan Paşa tarafından Osmanlı ülkesine katılmıştır². Malatya Osmanlı hakimiyetine geç-

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı. egulsoy@atauni.edu.tr

¹ Malatya, Kâhta, Gerger, Behisni, Elbistan, Divriği ve Darendede havalisininin 1399 yılındaki fethi ile ilgili Osmanlı ve Memlûk kaynaklarında verilen bilgiler ve bunların değerlendirilmesi için bkz. Ersin Gülsoy, "XVI. Asrın İlk Yarısında Divriği Kazası Vakıfları", *İlmî Araştırmalar*, İstanbul 1995, I, 108.

² Keşfi, *Selimnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, No. 2147, vr. 76a; Muhammed Harb Abdülhamid, *I. Selim'in Suriye ve Mısır Seferi Hakkında İbn İyâs'da Mevcut Haberlerin Selimnâmelerle Mukayesesi (XVI. Asır Osmanlı-Memlûk Kaynakları Hakkında Bir Tedkik)*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1980, s. 112.

tikten sonra sancak merkezi olarak belirlenmiş ve yeni teşkil olunan Vilâyet-i Arap'a bağlanmıştır³.

Osmanlılar toprağın mülkiyet ve tasarruf biçimini, alınacak olan vergi miktarını, bu vergilerin taksimatını yani hâs, zeâmet, timâr, vakıf ya da mülk oluşunu tayin ve tespit maksadıyla belirli aralıklarla arazilerini sayıma tâbi tutarlardı. Bu işleme tahrîr denilirdi. Bu tahrîrlerin sonucunda hazırlanan defterler mufassal, icmâl, evkaf-emlâk ve piyade-müsellem defterleri olarak bilinirlerdi⁴.

Arşivlerimizde yer alan kaynaklara göre Malatya Sancağı 1519-1560 dönemi içerisinde dört defa tahrîr olunmuştur⁵. Fetihten sonra sancağın ilk tahrîrinin 1519 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu sayıma ait iki defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) tasnifinde yer almaktadır. Bunlardan ilki 3332 numarada kayıtlı olan vakıf ve mülk defteridir. Evkaf ve emlâk defterleri, vakıf arazi miktarı çok olan bölgeler için müstakilen hazırlanırdı. Buna gerek görül-

³ Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1528-1529) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İktisat Fakültesi Mecmuası (İFM)*, XV/1-4, İstanbul 1954, s. 306.

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Ö. L. Barkan-Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Ankara 1988, I, 1-144; Ö. L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (1)", *İFM*, II/1, İstanbul 1941, s. 20-59; H. İncelik, *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987, s. XI-XXXI; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 2-3; aynı mlf., "Mufassaldan İcmale", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1996, XVI, 37-44; aynı mlf., "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildiriler*, İstanbul 1991, s. 143-155; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 22-25.

⁵ Bu dönemde Malatya Sancağı 1519, 1530, 1547 ve 1560 yıllarında sayıma tâbi tutulmuştur. Sancağın 1530 yılında yapılan tahrîrinin sonuçları Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi (TD)* nr. 408, 387, 156 ve 163 numaralı defterlerde kayıtlı bulunmaktadır. Malatya'nın 1547 yılına ait tahrir sonuçları BOA, *TD*, nr. 997 ve 257 numaralı defterlerde; 1560 tahrîrinin sonuçları ise Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TKGM KKA), *TD*, nr. 142 ve 545, BOA, *TD*, nr. 323 ve 324 numaralı defterlerde kayıtlıdır. Bu sayımın mufassal defteri yayınlanmıştır (Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Ankara 1983). Vakıf ve mülk arazisi oldukça fazla olan Malatya Sancağı'nın ilk tahrîri ile 1530 ve 1560 tahrîrlerinde ayrı vakıf ve mülk defteri tanzim olunmuştur.

meyen bölgelerin vakıf ve mülk kayıtları, mufassal defterlerin sonuna yazılırdı. Osmanlı tahrîr geleneğinin önemli bir boyutunu oluşturan bu kayıtlar, Osmanlı şehir tarihleri için oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgilerden herhangi bir bölgedeki hayır eserinin mevcudiyetini, semtini, vakıflarını, zaman zaman da bânîsi ve tesis tarihini tespit etmek mümkün olmaktadır⁶. Defter baş kısmından eksiktir. Malatya Sancağı'na ait bilgiler defterin başlangıcında yer aldığı için bu tarihte sancakta yer alan hayır eserleriyle vakıfları, evlatlık vakıflar ve mülklerin bir kısmı maalesef kayıptır. Ayrıca varsa bölge için düzenlenilmiş kanunnâme ve Malatya Sancağı'nın başında olması gereken mukaddime yer almamaktadır. Defterin Malatya Sancağı ile ilgili bilgilerinin kayıtlı olduğu bölümünde herhangi bir tarih yer almamaktadır. Ancak Divriği Sancağı'na ait bilgilerin başında bulunan mukaddimedeki evâsıt-ı Rebiülevvel 925 (13-22 Mart 1519), Darende Sancağı'na ait mukaddimedeki evahir-i Rebiülevvel 925 (23 Mart-1 Nisan 1519), defterin sonunda ise 23 Rebiülevvel 925 (25 Mart 1519) tarihinde Edirne'de tamamlandığı ifade edilmektedir⁷. Malatya Sancağı'na ait bilgiler eksik olmasaydı tahminen o mukaddimedeki de evâil-i Rebiülevvel 925 (3-12 Mart 1519) tarihi yazılmış olacaktı. Demek ki tahrîr işlemini gerçekleştirmiş olan il-yazıcısı ve kâtipler topladıkları müsvedde bilgilerle Edirne'ye geldikten sonra bölgenin defterlerini hazırlamaya başlamışlar ve yirmi üç gün içerisinde her üç sancağın evkaf ve emlak defterini hazırlamışlardır. Bu bilgilerden Malatya Sancağı ile ilgili kayıtların evâil-i Rebiülevvel 925 (M. 3-12 Mart 1519) tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Defterde tahrîrin emini ve kâtibi hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Buna rağmen 1530 tahrîrinin vakıf ve mülk kayıtlarını ihtiva eden defterdeki bir takım bilgilerden bölgenin ilk tahrîrinin eminliğini Hama kadısı Mevlânâ Sinan'ın yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Malatya Sancağı mülk sahiplerinden Şeyh Hasan Bey evladının mülkleri ifade edilirken bölgenin ilk tahrîrini Hama kadısının gerçekleştirdiği zikredilmektedir. Yine Malatya Kadı Mehmed Mescidi vakfında önceki tahrîr emininin Mevlânâ Sinan olduğu belirtilmektedir. Burada daha önceki tahrîr

⁶ Ersin Gülsoy-Mehmet Taştemir, *1530 Tarihli Malatya, Gerger, Kâhta, Behisni, Hısn-ı Mansur, Divriği ve Darende Kazâları Vakıf ve Mülk Defteri*, Ankara 2007, s. XXIII.

⁷ BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD)*, nr. 3332, s. 16, 44, 50.

emini olarak belirtilen Mevlânâ Sinan'ın defterin bir başka yerinde bölgenin ilk emini olduğu kaydedilmiştir⁸.

Defterde Malatya Sancağı'na ait sadece dokuz sahife bulunmaktadır. Buradaki kayıtlar bir kısım mülklerden ibarettir. Bu kısımda Malatya Sancağı'nda 1519'daki toplam yirmi iki mülk sahibinin adı ve mülkleri ifade edilmiştir. İki tane de vakıf kaydı yer almaktadır. Tertip hususiyeti itibarı ile geliri olan mülk gayr-ı menkul sayısı birden fazla ise başlık konularak altında bir açıklama verilmiş ve peşine gayr-ı menkuller sıralanmıştır. En sonda yıllık gelir toplam olarak ifade edilmiştir. Geliri olan mülk sayısı bir tane ise buna başlık konulmaya gerek görülmemiş köy ya da mezraanın mülk hissesi ve yıllık geliri ifade edilmiştir. Altında yer alan açıklama kısmında kimin mülkü olduğu kaydedilmiştir.

Malatya Sancağı'nın 1519 yılı tahrîrine ait ikinci defter, BOA, *MAD*, nr. 15450 numarada kayıtlı olan icmâl defterdir. Tamamı 30 sahife olan defterin 1-24. sahifeleri arasında Malatya Sancağı'na ait bilgiler yer almaktadır. Burada sancaktaki padişah ve sancakbeyi hâsları ile timârlar eksiksiz olarak kayıtlıdır. Defter sonundan eksik olduğu için Divriği Sancağı'na ait sadece padişah ve sancakbeyi hâsları bulunmaktadır. Diğer bilgiler kayıptır. Birinci sahifedeki mukaddimeden anlaşıldığına göre H.925 Rebiülahir evâhîrinde tamamlanmıştır (M. 21-30 Nisan 1519). Defterde önce padişah hâsları, sonra o tarihte Malatya sancakbeyi olan İskender Bey'in hâsları, arkasından İskender Bey'den önce Malatya sancakbeyi olan ve 1519'da Musul sancakbeyliği görevinde bulunan Mehmed Bey bin Yahya Paşa'nın hâsları en sonda da sancaktaki timâr kayıtları belirtilmiştir. Burada klasik icmâl defterler tertibinden farklı olarak timâr sahiplerinin adına yer verilmemiştir. Sadece köy veya mezraanın adı ve dirlik hissesinin senelik geliri kaydedilmiştir. Defterler halebî akçe hesabına göre tutulmuştur⁹.

⁸ "... ibtidâ-i fetihde vilâyet emini olan merhûm Mevlânâ Hama kadısı..." (BOA, *TD*, nr. 156, s. 102). "... sâbikan vilâyet kitâbet eden Mevlânâ emin Sinan ..." (BOA, *TD*, nr. 156, s. 20). "... ibtidâ-i fetihde vilâyet kâtibi olan Mevlânâ Sinan ..." (BOA, *TD*, nr. 156, s. 58). E. Gülsoy-M. Taştemir, *Vakıf ve Mülk Defteri*, s. XXV.

⁹ İcmâl defterde padişah hâslarının ve Malatya sancakbeyi İskender Bey'in hâsları olan şehir gelirlerinin toplam kısmında "yekûn be-hesâb-ı akçe-i halebî" ifadesi yer almaktadır (BOA, *MAD*, nr. 15450, s. 1-2). Kanunî devri Çukurabad Livası kanunnâmesinde 50 halebî akçenin 20 Osmanlı akçesine karşılık geldiği ifade edilmektedir. Buna göre 2,5 halebî akçe bir Osmanlı akçesi değerindedir (Ö.L. Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar*, İstanbul 1943, I, 204).

Osmanlı sınırları içerisindeki herhangi bir bölgenin ekonomik ve sosyal tarihinin yazımında tahrîr defterleri önemli bilgiler içerir. Bu defterlerde yer alan geçmişe yönelik atıflar, bölgenin Osmanlı öncesi tarihinin aydınlatılmasında eşsiz birer kaynak durumundadır. Özellikle Türk-İslâm devletlerinden Osmanlılara intikal eden yerlerde bu bilgiler daha geniş ve doyurucudur. Osmanlılar bu devletlerden kendilerine tevarüs eden askerî sınıf beratlarını, dinî ve hayrî eserlerin vakıflarını tanımakta ve geçerli kılmaktaydılar. Bu eserlerin vakfiye, temessük ve murabbaa gibi belgeleri tetkik edilerek umumiyetle bu bilgiler tahrîr defterlerine kaydedilirdi. Kadı, müderris, zâviyedâr, imam, hatip, müezzin, sipahi, sipahizâde vs. askerî sınıf mensuplarının beratları yenilenerek, statüleri tanımlıydı. Ayrıca bu bölgelerde bazen eski kanunlar hiç değiştirilmeden uygulamaya konulurdu. Böylelikle Osmanlılar yeni fethettikleri bölgelerdeki âdetlerle halkın alışık bulunduğu vergi şekillerini belli bir zaman yürürlükte bırakarak, onların Osmanlı idaresine alışmalarını kolaylaştırmış oluyordu¹⁰. Bu sayede Anadolu Selçuklu, Akkoyunlu, Memlûk Devletleri ile Anadolu Beylikleri'ne ait pek çok tarihî bilgiyi bu defterde bulmak mümkündür. Bu çalışma çerçevesinde Malatya'nın ilk tahrîrinde yer alan mülk sahipleri ve bunlardan bir kısmının Memlûk Devleti zamanındaki görevleri, Malatya'nın ilk idarî taksimatı, sancak idarecileri ve sancak kırsal kesimine yerleşen yörük teşekkülleri değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

Bilindiği gibi bu havalide mâlikâne-dîvânî sistemi uygulanmaktaydı. Bu sistem içerisinde köy, mezraa ve arazilerin vakıf ve mülk hisseleri umumiyetle mâlikâne hisseleri oluyordu. Yani vakıf ve mülk olarak belirlenen yerlerde topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylülerden alınan

¹⁰ Mesela Diyarbekir Beylerbeyliği'nin yapılan ilk tahrîrinde bazı sancaklarda Akkoyunlu Devleti'ne ait kanunlar yürürlükte bırakılmıştı (Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, s. 157-163; M. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır) 1518 Tarihli Defter-i Mufassal*, Ankara 2000, s. 85-87, 122-125; A. Nezihi Turan, *XVI. Asırda Ruha (Urfa) Sancağı*, Ankara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 2-3, 9-10; Ö. L. Barkan, "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", *Türkiyede Toprak Meselesi Toplu Eserler*, İstanbul 1980, I, 546-573). Aynı şekilde Memlûk Devleti'nden intikal eden bazı bölgelerde Kayıtbay Sultan kanunları belirli bir zaman uygulanmıştı. Mesela Sis Sancağı'nın ilk tahrîrlerinde yer alan Kayıtbay Sultan kanunu için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Tapu-Tahrîr Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı", *Tarih Dergisi (TD)*, İstanbul 1979, XXXII, 888-889.

her türlü vergi bu birimlere aktarılmıyordu. Sadece toprağın kuru mülkiyet hakkı vakfedilmekteydi veya mülk hissesi olarak ayrılmaktaydı. Bu vakıf ya da mülkiyet hakkına mâlikâne hissesi denilmekte olup, toprağın mahsulünden alınan öşür miktarının yarısını ifade ediyordu. Bu miktarın diğer yarısı ve toprak üzerinde yaşayan köylülerden alınan her türlü örfi vergiler, dîvânî hissesi adı altında hâs, zeâmet ve timârlara aktarılıyordu¹¹.

A. 1519 Tahrîrine Göre Malatya Sancağı'nda Mülk Sahipleri ve Gelirleri

Malatya Sancağı'nın 1519 tarihli tahrîr defterinde toplam yirmi iki mülk kaydı yer almaktadır. Bu mülk sahiplerinin isimleri ve elde ettikleri yıllık gelir miktarları aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir.

TABLE I. 1519 Yılında Malatya Sancağı'nda Mülk Sahipleri ve Yıllık Gelirleri (Halebî Akçe Olarak)

<i>Sıra No</i>	<i>Mülk Sahibinin Adı</i>	<i>Yıllık Gelir</i>
1	Bay Sunkur Bey	276
2	Veyis bin Yusuf bin Muhammed	1498
3	Hacıye Hatun (Nefise Hatun binti Sührab Bey)	2284
4	Ulu Bey (Ahmed bin İlyas bin İbrahim eş-şehr Ulu Bey)	1668
5	Buğra Bey bin Tatkara	1647
6	Ahi Mehmed bin Emir ve Emir bin Emir	681
7	Şah Yusuf bin Halil bin Baydara	1210
8	Ağacan bin Musa bin Muhammed	944
9	Hüseyin Bey bin Kara Davud	1548
10	Abdülaziz ve Pulluca oğlu Hacı Mehmed	168
11	Hacı Hüseyin bin Hamza bin Ali el-hattâbî	165
12	Kadı Kasım Oğulları	12975
13	Seydi Ahmed bin Hasan eş-şehr Tacir Oğlu	777
14	Muallimü'l-hayyâtîn Şeyhi bin Ali	455
15	Pir Mihmadlu evladından Budak Bey ve kardeşleri	3612
16	Kadı Ali Oğulları Sadullah ve Hasan Çelebi	1092

¹¹ Ö. L. Barkan, "Malikane-Divani Sistemi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, İstanbul 1939, II, 118-185.

17	Buti/Poti Oğulları	6881
18	Kömi Kalesi Naibi Rüstem Bey bin Ahmed	19944
19	Bekir Bey Oğulları Ahmed ve Mehmed Çelebi	10385
20	Yunsur Bey ibn-i Nasır Bey bin Yar Ali Bey	2372
21	Aşkar oğlu Piri Bey bin Hüseyin Bey ve kardeşi Ali	4715
22	Muşar Kalesi Naiblerinden Seydi Bey bin Mehmed Bey ve amcazâdeleri Yakub ve Ahmed	3161
TOPLAM		78457

Defterde Malatya Sancağı'na ait mülk kayıtlarının sonunda sancağın tamamındaki mülk arazilerden elde edilen yıllık gelirin 95981 halebî akçe olduğu kayıtlıdır¹². Kayıtlı olan mülklerden elde edilen yıllık gelir 78457 halebî akçe olduğuna göre 17525 halebî akçe yıllık geliri olan mülk arazi defterde yer almamaktadır. Gelir itibarı ile bakıldığı zaman 1519 yılında sancaktaki mülk arazi gelirinin yaklaşık % 82'sinin kaydının defterde yer aldığı görülmektedir. Defterde kayıtlı olan mülkler içerisinde en fazla yıllık gelir, 19944 halebî akçe ile Kömi Kalesi nâibi Rüstem Bey'e aittir. Bunu sırasıyla Kadı Kasım Oğulları'nın ve Bekir Bey Oğulları'nın mülk geliri takip etmektedir. En az yıllık geliri olan mülk ise Hacı Hüseyin bin Hamza'ya aittir.

Mülk sahipleri içerisinde bir hanımın varlığı dikkati çekmektedir. Hacıye Hatun diye bilinen bu hanımın gerçek ismi Nefise Hatun'dur. Mülk kaydının altında belirtilen şeceresine göre Sührab Bey'in kızı ve Şeyh Hasan Bey'in torunudur. Nefise Hatun adına yaptırılan kümbet, bugün Eski Malatya'da (Battalgazi) şehir surları dışında, Meydanbaşı Mahallesi'nde yer almaktadır. Kümbetin kubbesi tuğladan, diğer kısımları düzgün kesme taştan yapılmıştır. Kitabesi olmayan yapının içerisindeki mezarın şâhîde taşında Nefise Hatun'un kimliği belirtilmektedir¹³. Bu bilgidен, adına kümbet yaptırılacak kadar önemli bir kişilik olan Nefise Hatun'un bölgenin nüfuzlu ailelerinden olduğu, babası ve dedesinin Memlûkler zamanında askerî sınıfa mensup kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Nefise Hatun'un mülkleri beş köyün belirtilen hisselerinden meydana gelmekteydi. Bunlardan başka da mülklerinin olduğu ancak bura-

¹² BOA, MAD, nr. 3332, s. 12.

¹³ Hasan Demirbağ vd, *Battalgazi Tarihî Eserler*, Malatya 2000, s. 26.

larda herhangi bir üretim faaliyetinin yapılmadığı ifade edilmektedir¹⁴. Nitekim 1530 tarihine gelindiğinde bu gayr-ı menkullere ilaveten bir köy ve üç mezraanın ifade edilen mâlikâne hisseleri ile bir değirmenin 1/8 hissesinin de Nefise Hatun'un mülkü olduğu kaydedilmiştir. Bütün bunlardan elde edilen yıllık gelir 4342 akçedir¹⁵.

Mülk sahipleri arasında iki kadı ailesi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Kadı Kasım Oğulları adıyla kaydedilmiştir. Mülk köy ve mezraalara 1519 yılında Kadı Abdülvehab Çelebi, dört kardeşi ve bir amcazâdeleri tasarruf etmektedir. Belirtilen şecereye göre Abdülvehab Çelebi'nin babası Abdurrahman ve dedesi Kasım da kadıdır. Defterde belirtilmemesine rağmen bunların Malatya'da bu görevi yaptıkları aşikardır. Sülaleye adını veren Kadı Kasım'dan başlamak üzere üç nesil burada kadılık yapmışlardır. Ailenin 1519'da 12975 halebî akçe yıllık geliri olan mülkleri dokuz köy ve altı mezraanın belirtilen mâlikâne hisselerinden oluşmaktaydı¹⁶. Kadı Kasım oğulları 1530 tarihinde Ömer Bey Mescidi Mahallesi'nde ikamet ediyorlardı. Aile üyeleri Kadı Kasım'ın torunu Halil Çelebi ve kardeşi çocukları ile amcazâdelerinden oluşan on iki erkek üye tarafından temsil edilmekteydi. Tasarruflarında olan mülkler için her türlü örfî vergi ve avâız-ı dîvâniyeden muaf tutulmuşlardı¹⁷.

¹⁴ BOA, MAD, nr. 3332, s. 3.

¹⁵ E. Gülsoy-M. Taştımır, *Vakıf ve Mülk Defteri*, s. 77-78; Bu gelir 1548 tarihine gelindiğinde 6489 akçe olmuştur (BOA, TD, nr. 323, s. 44).

¹⁶ BOA, MAD, nr. 3332, s. 6-7.

¹⁷ "Mezkûrûn Halil Çelebi ve karındaşı oğulları Abdurrahman ve Abdülgaflar ve Hidayetullah ve Abdürrezzak ve Abdülkadir ve Fazlullah ve Abdülgani ve ammzâdeleri Mevlânâ Hatîb Şemseddin ve oğulları Abdülkerim ve Abdülaziz ve Abdülatif eben an ceddin âyân-ı vilâyetden ve eşrâf-ı memleketden kazâ ve tedrîs tasarruf ide gelmiş vâcibü'r-riâye ve lâzımü'l-ihtirâm Kadı Abdurrahman bin Kadı Kasım bin Mevlânâ Hayreddin Halil nâm azîzlerin evlâdından oldukları ecilden eyyâm-ı çerâkeseden ilâ yevminâ hazâ Nâhiye-i Şehr'de Kadı Köyi ve Ebu Rehme ve Niğa ve Cevani nâm mezraalarda ve Nâhiye-i Kasaba'da Decde nâm karyede ve sâir müteferrika yerlerde ki beyne'n-nâs ma'rûfdur tasarruflarında olan yerlerinin ve bağçelerinin ve âsiyâblarının ve resm-i küvvârelerinin öşr-i şer'ilerini edâ itdükden sonra cânib-i dîvânîlerinden resm-i çift ve âdet-i ağnâmdan ve nüzülden ve ulakdan ve mîrî kibelinden karz alınmaktan ve mecmû'ı avâız-ı dîvâniye ve tekâlif-i örfiyeden mu'âf ve müsellemlerine pâdişâh-ı âlem-penâh hullidet hilâfete hû hazretlerinden mu'âfnâme-i şerifleri olduğu ecilden ber-müceb-i mu'âfnâme-i sultânî tafsîl-i mezkûr üzere kemâkân defter-i cedîde mu'âf ve müsellemler kayd olundılar" (BOA, TD 408, s. 2).

Diğer mülk ise Kadı Ali Oğulları Sadullah ve Hasan Çelebi'ye aittir. Ailenin mülkü Balaban ve Mandere Köyleri'nin yarım mâlikâne hissesinden meydana gelmekteydi ve 1519 yılındaki senelik geliri 1092 halebî akçeydi¹⁸. Kadı Ali oğulları 1530 tarihinde Küçük Mescidi Mahallesi'nde oturuyorlardı. Ailenin erkek üyeleri Hasan Çelebi, Sadullah Çelebi ve Mehmed Çelebi avâriz-ı divâniyeden muaf kaydolunmuşlardı¹⁹. Bu ailenin de mülkleri olan gayr-ı menkullerinin sayısı 1519 yılına göre hayli fazladır ve senelik geliri 2095 akçedir²⁰.

İki mülk sahibi ailenin de kale nâibi oldukları görülmektedir. Bunlardan ilki olan Rüstem Bey'in 1519'da Kömi Kalesi nâibi olduğu anlaşılmaktadır. Rüstem Bey'in bu tarihte emlâki on bir köy ve altı mezraanın defterde kaydedilen malikâne hisselerinden ibarettir²¹. Daha sonraki tarihlerde evlâdının elinde olan mülkler de Rüstem Bey'in adıyla kaydedilmiştir²². Diğer aile ise Muşar Kalesi nâipliği görevinde bulunmuştur. Ailenin beş köyün belirtilen mâlikâne gelirlerinden oluşan mülkü, 1519 yılında daha önce bu görevi yapmış olan Seydi Bey ve amcası oğulları Yakup ve Ahmed'in ellerindedir. Köylerin mülk hisselerinden bu tarihte elde edilen gelir 3161 halebî akçedir²³.

Görevi açık olarak yazılan mülk sahiplerinden bir diğeri Malatya Şehri'ndeki Küçük Mescidi'nin imamı Abdülaziz'dir. Onun Pulluca oğlu Hacı Mehmed'le ortak olduğu mülkü Besalık Mezraası'nda altı yedi çablık²⁴ bir tarladan oluşmaktadır²⁵. Geriye kalan mülk sahiplerinin çoğu-

¹⁸ BOA, MAD, nr. 3332, s. 8.

¹⁹ “Mezkûrlar kadîmden kadızâdelar olub avâriz virmezler imiş ber karâr-ı sâbık avârizdan mu'âf kayd olundu” (BOA, TD, nr. 408, s. 6).

²⁰ E. Gülsoy-M. Taştemir, *Vakıf ve Mülk Defteri*, s. 88-89.

²¹ BOA, MAD, nr. 3332, s. 9.

²² BOA, TD, nr. 156, s. 85-86; nr. 323, s. 43.

²³ BOA, MAD, nr. 3332, s. 12.

²⁴ Çab, Malatya bölgesinde kullanılan bir hacim ölçüsüdür. 1530 tarihli Malatya Sancağı kanunnâmesinde belirtildiğine göre 24 Malatya kilesine eşdeğerdir. Yine bu kanunnâmede Malatya kilesinin İstanbul kilesinin yarısı olduğu ifade edilmektedir (BOA, TD, nr. 387, s. 883). XVI. Yüzyılda bir İstanbul kilesi, 20 okka yani 25,6589 kg. buğday ve un, 23,093 kg. arpa karşılığıydı (Cengiz Kallek, “Kile”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, 569). Buna göre bir Malatya kilesi buğday ve unda 12,8294, arpada 11,5465 kg. değerindeydi. Yukarıda geçen ifadeden anlaşıldığına göre alan ölçüsü olarak bir çab 24 Malatya kilesi tahılın ekilebileceği alanı ifade etmektedir.

²⁵ BOA, MAD, nr. 3332, s. 5.

nun bey ünvanıyla anılması ve kayıtların sülale isimleriyle ifade edilmiş olması bunların hemen hepsinin Osmanlı öncesi dönemde askerî sınıfa mensup olduklarını göstermektedir.

B. 1519 Tahrîrine Göre Malatya Sancağı'nda Hâs ve Timârlar

Sancağın aynı tarihte hazırlanan icmâl defteri padişah hâsları ile başlamakta arkasından Malatya sancakbeyi İskender Bey ve Musul sancakbeyi Mehmed bin Yahya Paşa'nın hâsları ifade edilmektedir. En sonda sancaktaki dirlikler kaydedilmiştir. Sancaktaki padişah hâsları altı köyün belirtilen hisseleri ve Teküder Köyü'nden Fırat Nehri'nin karşısına gidiş gelişlerden elde edilen sefine gelirinden oluşmaktadır. Bunlardan 1519 yılında elde edilen senelik gelir 37088 halebî akçedir²⁶. Ancak sancaktaki cizye gelirlerinin nereye aktarıldığı hususunda defterde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Padişah hâsları içerisindeki köylerin cizye gelirlerinin hâs içerisindeki gelir toplamına dahil edilmediği görülmektedir. Defterde padişah hâsları içerisinde yer alan gayr-ı müslimlerin yaşadığı köylerde hâsı başlığından sonra *gayr-ı ez cizye, hâric-i vakf ve cizye* gibi kayıtlar düşülmüştür. Bu kayıtlardan anlaşılan söz konusu köylerdeki vakıf hissesi ile cizye vergisinin dışında kalan gelirin padişah hâssı olduğudur. Sancakbeyi hâsları içerisinde de böyle bir gelir bulunmamaktadır. Aslında genel olarak bütün Osmanlı ülkesinde cizye ve âdet-i aġnâm gibi maktu vergiler padişah hâslarına tahsis olunurdu²⁷. Ancak o tarihte Malatya Sancağı cizye gelirinin nereye aktarıldığı hususunda bir şey söylemek eldeki belgelere göre mümkün gözükmemektedir.

Malatya Sancağı'nın 1519 yılında sancakbeyi olan İskender Bey'in hâsları tüm şehir gelirleri ve Şehir, Kasaba Nâhiyeleri'ndeki bütün köy ve mezraaların belirtilen hisseleri ile Kederbert Nâhiyesi köy ve mezraalarının büyük bir kısmının kaydedilen hisselerinden meydana gelmektedir²⁸.

²⁶ Bu tarihte hepsi Ağca Dağ Nâhiyesi'ne bağlı olup, defterde belirtilen hisseleri padişah hâssı olan köyler şunlardır: Güvenc Oğlı, Zurincan, Kirmane, Ağınsur, Amusi ve Mişüge/Mişevge (BOA, MAD, nr. 15450, s. 1).

²⁷ Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdavendigâr*, s. 18.

²⁸ BOA, MAD, nr. 15450, s. 2-9.

TABLO II. 1519 Yılında Malatya Sancakbeyi İskender Bey'in Hâsları (Halebî Akçe Olarak)

<i>Sıra No</i>	<i>Birim</i>	<i>Senelik Gelir</i>
1	Şehir Gelirleri	261321
2	Şehir Veliliği Nâhiyesi	70727
3	Kasaba-i Ulyâ Nâhiyesi	133323
4	Kederbert Nâhiyesi	68383
TOPLAM		533754

Sancaktaki Musul mîrlivâsı Mehmed Bey bin Yahya Paşa'nın hâsları Kederbert Nahiyesi'nde Mihmatlu (Mihmadlu) Yörükleri'nin yaşadığı köy ve mezraaların defterde kaydedilen hisseleri ve Argadun, Cubas Nâhiyeleri bütün köy ve mezraaları, Kîçik Hacılı Nâhiyesi'nin ise büyük bir kısım köy ve mezraalarının ifade edilen hisselerinden oluşmaktadır²⁹.

TABLO III. 1519 Yılında Musul Sancakbeyi Mehmed Bey'in Malatya Sancağı'ndaki Hâsları (Halebî Akçe Olarak)

<i>Sıra No</i>	<i>Birim</i>	<i>Senelik Gelir</i>
1	Kederbert Nâhiyesi	30200
2	Argadun Nâhiyesi	83665
3	Kîçik Hacılı Yörükân Nâhiyesi	69877
4	Cubas Nâhiyesi	117616
TOPLAM		301358

Ağca Dağ Nâhiyesi'ndeki padişah hâsları dışında kalan köy ve mezraaların belirtilen hisseleri ve Kara Hisar, Muşar ve Kömi Nâhiyeleri'ndeki bütün köy ve mezraaların vakıf ve mülk hisselerinden geri kalan gelirleri ile Kederbeyt Nâhiyesi'ne bağlı dört köy, Kîçik Hacılı Nâhiyesi'nde Harbendelü Yörükleri'nin yaşadığı köylerin belirtilen hisselerinden elde edilen gelir timârlı sipahilere tahsis olunmuştur³⁰.

²⁹ BOA, *MAD*, nr. 15450, s. 9-15.

³⁰ BOA, *MAD*, nr. 15450, s. 16-24.

TABLO IV. 1519 Yılında Malatya Sancağı'nda Timârlara Ayrılan Gelirler (Halebî Akçe Olarak)

<i>Sıra No</i>	<i>Birim</i>	<i>Senelik Gelir</i>
1	Ağca Dağ Nâhiyesi	43482
2	Kederbert Nâhiyesi	10508
3	Kiçik Hacılı Nâhiyesi	2720
4	Kara Hisar Nâhiyesi	23988
5	Muşar Nâhiyesi	38672
6	Kömi Nâhiyesi	45959
7	Harbendeli Yörükleri	40292
TOPLAM		205621

Görüldüğü gibi Malatya Sancağı'ndan 1519 yılında hâs ve timâr olarak ayrılan gelirin miktarı 1077821 halebî akçedir. Bunun 872200 halebî akçesi sancakta yer alan üç hâs gelirine, geriye kalan 205601 halebî akçesi timârlar için ayrılmıştır. Hâsların toplam mîrî gelirler içerisindeki payı % 81'dir. Bu gelir içerisinde timârlara ayrılan pay %19'dur. Sancaktaki hâslar içerisinde en yüksek payı 533754 halebî akçe (yaklaşık 213500 osmanlı akçesi) ile Malatya sancakbeyi İskender Bey almaktaydı. İskender Bey'in hâslarının kendisinden önceki sancakbeyi Mehmed Bey'in hâslarına göre bir hayli artmış olduğu gözlenmektedir. Sancağın Osmanlı idaresine geçtikten sonraki ilk beyi Mehmed Bey 400000 halebî akçelik hâs tasarruf etmekteydi³¹. Malatya'nın ilk sancakbeyi olan ve 1519'da Musul sancakbeyliği görevinde bulunan Mehmed Bey'in hâslarının 301358 halebî akçelik kısmı Malatya Sancağı'ndan karşılanmaktaydı. Hâslar içerisinde en az miktarı padişah hâsları oluşturmaktaydı. Defterlerin bir kısmının eksik olmasından dolayı sancak genelinde arazi gelirlerin mîrî, vakıf ve mülklere dağılımı tespit edilememektedir. Ancak sancaktaki hâs ve timâr gelirleri ile mülk gelirlerini kıyaslamak mümkündür. Sancaktaki bütün mülklerden elde edilen gelirin 95981 halebî akçe olduğu yukarıda ifade edil-

³¹ Ö. L. Barkan, "Bütçe Örneği", s. 306.

mişti. Buradan anlaşılan sancaktaki mülk gelirinin on bir katından daha fazlasının hâsalar ve dirliklere tahsis olunduğudur.

C. Malatya Sancağı İle İlgili Yeni Tespitler

1. İdarî Yapı ve Sancak Yöneticileri

Her iki defterde de Malatya Sancağı'nın idarî yapısı, sancak yöneticileri ve Osmanlı tahrîr geleneğine ışık tutacak bir takım orijinal bilgiler yer almaktadır. Bu defterlerde Şehir Nâhiyesi'nin tam adı, *Şehir Veliliği* olarak ifade edilmektedir. Ayrıca şehir yakınlarındaki bir köy veya mezraanın yeri belirtilirken "*şehir veliliginde*" tabiri kullanılmıştır. Bu durum tahrîr defterlerinde kullanılan terminoloji açısından önemlidir. Bilindiği gibi "veli" kelimesinin bir anlamı da yakın, bir şeye yakın olan demektir³². Osmanlı tahrîr geleneğinde bu durumlar genellikle *nezd* ve *kurb* kelimeleleriyle ifade edilmiştir. Mesela *der nezd-i şehir*, *der kurb-i şehir* ibareleri bu defterlerde çok sık karşılaşılan tabirlerdir. Malatya'nın bu ilk tahrîr defterinde bunların yerine *veli* tabiri kullanılmıştır³³.

Defterlerde Malatya Sancağı'nın ilk idarî taksimatı ile ilgili kayda değer bilgiler yer almaktadır. Sancak ilk ve bunu takiben yapılan 1530 tahrîrine göre tek kazâdan müteşekkildir. Her iki tahrîrde belirtilen nâhiyeler, aşağıdaki tabloda mukayeseli olarak verilmiştir.

³² Mevlüt Sarı, *El-Mevârid Araçça-Türkçe Lûgat*, İstanbul 1982, s. 1684.

³³ Veli kelimesinin bu manadaki kullanımına ait defterlerdeki ifadeler aşağıdadır: "Nâhiye-i şehir veliligi an 'îmâl-i Malatya" (BOA MAD, nr. 15450, s. 3). "Mezraa-i Siblistan şehir veliliginde" (BOA, MAD, nr. 3332, s. 4). "Karye-i Yumrı Kilise şehir veliliginde" (BOA, MAD, nr. 3332, s. 4, 9). "Mezraa-i Berasiye şehir veliliginde" (BOA, MAD, nr. 3332, s. 5). "Mezraa-i Besalık nâm-ı diger Fesus nâm-ı diger Karalar şehir veliliginde" (BOA, MAD, nr. 3332, s. 5). "Mezraa-i Eryazı şehir veliliginde" (BOA, MAD, nr. 3332, s. 6). "Karye-i Keramus şehir veliliginde" (BOA, MAD, nr. 3332, s. 7). "Mezraa-i Mağaracık şehir veliliginde" (BOA, MAD, nr. 3332, s. 11).

TABLO V. 1519 ve 1530 Yıllarında Malatya Sancağı'nın İdarî Taksimatı

<i>Sıra No</i>	<i>1519 Tahrîri Nâhiyeleri</i>	<i>1530 Tahrîri Nâhiyeleri</i>
1	Şehir Veliligi	Şehir
2	Kasaba-i Ulyâ	Kasaba
3	Kederbert (Kederbeyt)	Kederbert (Kederbeyt)
4	Mihmatlu Yörükân	-----
5	Argadun	Arğavun
6	Kiçik Hacılu	Kiçik Hacılu
7	Cubas	Cubas
8	Ağca Tağ	Ağca Tağ
9	Kara Hisar	Kara Hisar
10	Muşar	Muşar
11	Kömi	Kömi

Yukarıdaki tabloya göre ilk bakışta Malatya Sancağı'nın 1519'da on bir, 1530'da on nâhiyesinin olduğu görülmektedir. İlk tahrîrde var olup, 1530 taksimatında görülmeyen birim Mihmatlu Yörükân Nâhiyesi'dir. Ancak defterler dikkatle incelendiği zaman bu nâhiyenin bir idarî birim olmadığı, malî bir ünite olduğu anlaşılmaktadır. Bu nâhiyeye bağlı olarak gösterilen köy ve mezraaların hepsi idarî olarak Kederbert Nâhiyesi'ne bağlıdır. Mihmatlu Yörükân olarak kaydedilen nâhiyeye bağlı on bir köy ve bir mezraada adı geçen yörükler ilk zamanlar yılın belli kesiminde yaşamaktaydılar. Daha sonra zaten bu köylere yerleşmişlerdir. Kederbert Nâhiyesi'ne bağlı köy ve mezraaların büyük bir kısmının vakıf ve mülk hisseleri haricinde kalan gelirleri, Malatya sancakbeyi İskender Bey'in hâssıdır³⁴. Mihmatlu Yörükleri'nin yaşadığı bu on bir köy ve bir mezraanın vakıf ve mülk hisselerinin dışında kalan gelirleri ise Musul sancakbeyi Mehmed Bey'in hâssıdır³⁵. İşte hem Mihmatlu yörük

³⁴ BOA, *MAD*, nr. 15450, s. 7-8.

³⁵ BOA, *MAD*, nr. 15450, s. 9.

topluluğunun yaşadığı yerleri belirlemek hem de gelirlerin taksimatındaki farklılığa işaret etmek için böyle bir ayrıma gerek görülmüştür.

Bu defterlerden elde ettiğimiz diğer önemli bir bilgi Malatya sancakbeyleri ile ilgilidir. Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanan TSA. D.9772 numarada kayıtlı ve H. Şevval 927- Receb 928/ M. Eylül 1521-Haziran 1522 olarak tarihlenen listede Malatya sancakbeyi olarak Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey zikredilmekte ve hâslarının 400000 halebî akçe olduğu ifade edilmektedir³⁶. Oysa 1519 yılında Malatya sancakbeyi İskender Bey'dir. Ayrıca bu görevi Mehmed Bey'den devralmıştır³⁷. Söz konusu Mehmed Bey ise bu tarihte Musul sancakbeyidir ve haslarının önemli bir miktarı Malatya Sancağı'ndan karşılanmaktadır³⁸. Malatya'nın Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra buraya atanan ilk sancakbeyi olan Mehmed Bey, en fazla 1519 yılına kadar bu görevi yapmış ve bu tarihten evvel görevini İskender Bey'e devrederek, kendisi Musul sancakbeyliğine tayin olunmuştur. Dolayısı ile 1521-1522 yıllarında Mehmed Bey bin Yahya Paşa'nın Malatya sancakbeyi olması mümkün değildir. Bu güne kadar yapılan araştırmalarda sancağın bu ikinci beyi İskender Bey'den hiç bahsedilmediği gibi 1519-1520 yıllarında sancakbeyi olarak Mehmed Bey gösterilmektedir³⁹.

Aynı durum Musul Sancağı için de geçerlidir. Barkan'ın yayınladığı listede verilen Seydi Ahmed Bey, sancağın ilk beyi olmalıdır ve 1519 yılından önce bu görevden ayrılmıştır. Yerine Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey atanmıştır. Musul'la ilgili yapılan araştırmalarda Seydi Ahmed Bey'in 1520 yılında sancakbeyi olduğu ifade edilmektedir. Oysa yukarıda belirtildiği gibi Seydi Ahmed Bey 1519 yılından evvel bu görevi bırakmıştır. Ayrıca verilen sancakbeyi listelerinde Mehmed Bey hiç zikredilmemekte ve onun Malatya ile olan ilgisi ifade edilmemektedir⁴⁰. Bu bilgilere göre Bar-

³⁶ Ö. L. Barkan, "Bütçe Örneği", s. 306.

³⁷ "Hâshâ-i İskender Beg mirlivâ-i Malatya an tahvîl Mehmed Bey bin Yahya Paşa" (BOA, MAD, nr. 15450, s. 2).

³⁸ "Livâ-i Malatya hâshâ-i Mehmed Beg bin Yahya Paşa mir-livâ-i Musul an tahvîl hod ber vech-i zamîme" (BOA, MAD, nr. 15450, s. 9).

³⁹ Göknuur Gögebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya 2002, s. 53.

⁴⁰ Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Fırat Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1998, s. 59.

kan'ın yayınladığı listenin tarihi en azından Vilâyet-i Arap ve Diyarbekir Beylerbeyliği için 1516-1518 olarak değerlendirmeye alınmalıdır⁴¹.

Bugün Malatya'nın bir ilçesi olan Arguvan, Osmanlı klasik döneminde Malatya'nın bir nâhiyesi idi. Bu nâhiyenin adı 1519 yılı sayımının icmâl defterinde Argadun, vakıf ve mülk defterinde ise Argun olarak ifade edilmektedir⁴². Daha sonraki tahrîrlerde Argavun şekline dönüşen bu ismin 1519 yılındaki Osmanlı ilk tahrîrindeki kullanım şekli oldukça dikkat çekmektedir. Çünkü bu yerleşim yerinin adının Argun ya da Argadun olarak ifade edilmesi bugüne kadar bilinmeyen bir husustu.

Arguvan, Müslüman Arapların Bizans'a karşı yardım ettikleri Paulikianlar tarafından kurulmuş bir şehirdir. Bu yerleşim yerinin ismi o dönemde Argaun, Argavoun, Argalous olarak ifade edilmekteydi⁴³. Bilindiği gibi bölge Malazgirt Zaferi'nden sonra Türkler tarafından ele geçirilmiştir. Malatya ve havalisi Danişmendli, Selçuklu hakimiyetinden sonra İlhanlı ve Memlûk idare sahası içerisinde yer almıştır. Argun kemirgen sınıfından bir hayvanın adıdır. Kaşgarlı Mahmud'un belirttiğine göre boyu yarım arşın uzunluğunda olan bu hayvan, duvar yarıklarındaki serçeleri avlardı. O zaman Argun adıyla bilinen bu hayvanın Türkiye Türklerinin gelincik dedikleri kemirgen olması muhtemeldir. Argun cesareti, atılganlığı ve enerjisi sebebiyle Türkler tarafından çocuklarına isim olarak konulmuştur. Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın çocuklarından birinin adı Arslan Argun idi. Selçuklular döneminde pek çok ünlü kişi bu adı taşımıştır. İlhanlıların dördüncü hükümdarı Argun Han bu ismi taşıyan

⁴¹ Diyarbekir Beylerbeyliği'nin ilk idarî taksimatı için bkz. N. Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı", *TD*, İstanbul 1969, XXIII, 23-34; Mehmet Ali Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyâleti'ne Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1994, V, 2211-2220.

⁴² 1519 tarihinde Arguvan adının tahrîr defterlerindeki yazılış şekli ve sahifeleri aşağıdadır: "Nâhiye-i Argadun an i'mâl-i Malatya-i mahrûse" (BOA, *MAD*, nr. 15450, s. 10). "Karye-i Argadun" (BOA, *MAD*, nr. 15450, s. 10). "Karye-i Görke der nâhiye-i Argun" (BOA, *MAD*, nr. 3332, s. 3). "Mezraa-i Kara Kaya der nâhiye-i Argun" (BOA, *MAD*, nr. 3332, s. 6). "Karye-i Kablus der nâhiye-i Argun" (BOA, *MAD*, nr. 3332, s. 7).

⁴³ Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 53; W. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960, s. 379.

ünlü şahsiyetlerin başında yer alır. Ayrıca Memlûkler zamanında Argun yaygın olarak kullanılan şahıs adlarından biridir⁴⁴. Bu nâhiyenin adının İlhanlılar ve Memlûkler zamanında şehrin idaresinde önemli bir yeri olan Cemaleddin Hızır'ın soyundan Argun Şah Hatun'a izafeten Argun olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Malatya Köseadağ Savaşı'ndan sonra Hülagü ve Abaka Hanlar tarafından yapılan taksimlerde Selçuklu ailesine mensup şehzadelerin idaresine verilmişti. Bir müddet sonra İlhanlıların Anadolu Umumi valisi Emir Çoban'a mâlikâne olarak tahsis edilmiştir. Bu sıralarda Memlûk Sultanı Nasır, Dimaşk Naibi Seyfeddin Tonguz komutasında bir orduyu Malatya üzerine göndermiştir. Muhasaraya dayanamayacağı anlayan İlhanlı valisi ve halk şehri teslim etmek zorunda kalmışlardır⁴⁵. Bu İlhanlı valisi Emir Çoban'ın adamlarından Cemaleddin Hızır'dır. Melik Nasır kendisine yumuşak davranmış, hatta yağmalanan mallardan bir kısmını ona iade etmiştir. Onun soyundan gelen Mirza Mira lakaplı Şehabeddin Hızır, Memlûk emirleri arasında yer almış ve Malatya valiliği görevinde bulunmuştur. Kendisinden sonra oğlu Nureddin Mehmed'in de bu görevde bulunduğu anlaşılmaktadır. Şehabeddin Hızır ve oğlu Nureddin Mehmed'in valilikleri sırasında kendileri ve bu aileye mensup kişiler Malatya'da birçok hayır eseri yaptırmışlardır. Şehabiye-i Kübrâ, Şehabiye-i Sigârî ve Hankâh Medreseleri, Darû's-saade Câmisi, Uluca Hatun, Argun Şah Hatun ve Pervane Hatun Zâviyeleri bu aileye mensup şahıslar tarafından yaptırılmıştır⁴⁶.

Bu aileye mensup olan Argun Şah Hatun adına bir türbe ve bir zâviyenin yaptırıldığı vakıf defterlerinde ifade edilmektedir. Türbe ve zâviyenin sancağın hangi bölgesinde olduğuna dair bu defterlerde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca bu yapılardan günümüze intikal etmiş bir kalıntı da bulunmamaktadır. Elimizdeki bilgiler bu eserlere tayin edilen vakıflarla sınırlıdır. Mâlikâne hisseleri Argun Şah Hatun Türbesi'ne vakfedilen üç köy, Kîçik Hacılı Nâhiyesi sınırları içerisinde. Ayrıca Argun Şah Hatun'un evlatlık vakfı olan köy ve mezraalardan bir kısmı Argun ve Kîçik Hacılı Nâhiyeleri'nde yer almaktadır. Bu bilgiler-

⁴⁴ Faruk Sümer, "Argun", *DİA*, III, 355.

⁴⁵ E. Honigmann, "Malatya", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, VII, 237-239.

⁴⁶ N. Göyünç, "Memlûk Devrinde (Eski) Malatya'da Bir Aile", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler III Türk Tarihi*, İstanbul 1985, I, 245-247.

den Malatya'da görev yapmış iki validen birinin torunu, diğerinin kızı olan bu hanımın bölge ile yakından ilgisinin olduğu açıktır. Bütün bunlara dayanarak Malatya'nın idaresinde ve sosyal hayatında çok önemli roller oynayan bu aileden Argun Şah Hatun'a izafeten bu nâhiyeye eski adına oldukça benzeyen Argun ismi Memlûkler döneminde kullanılmıştır. Osmanlıların bölgede yaptıkları ilk tahrîrde Memlûk etkisiyle Argun ve Argadun yazılışları benimsenmiştir. Daha sonraki tahrîrlerde Argavun imlasiyle yazılmış ve son olarak Arguvan şekline dönüşerek bugünkü söylenişini kazanmıştır.

2. İktisadî Yapı ve Yörük Teşekkülleri

Bugüne kadar yapılan araştırmalarda 1530 yılından önce Malatya'daki iktisadî hayat ve şehirden alınan vergiler ortaya konulamamıştır. Bu ilk tahrîr sayesinde Malatya'nın Osmanlı hakimiyetine geçmesinden hemen sonra şehirdeki ekonomik faaliyetler ve bunlardan alınan vergileri tespit etmek mümkün olmaktadır. Şehirden alınan vergiler sancak-beyi hâssı olduğu için icmâl defterde kayıtlı durumdadır.

1519 Yılında Malatya Şehri'nden Alınan Vergiler

An nefsi-i Malatya ve ba'zı tevâbi-i O.

Mahsûl-i boyahâne. Fî sene 36000.

Mahsûl-i ihtisâb maa tamga. Fî sene 28800.

Mahsûl an mukâtaa-i humhâne ve bâc-ı siyâh der şehir ve nâhiye-i kal'a-i Kömi. Fî sene 18000.

Mahsûl-i bâc-ı ganem fî sene 18000.

Mahsûl an kıst-ı han-ı Sultan fî sene 15000.

Mahsûl-i çeltük maa resm-i mukâtaa fî sene 90000.

Mahsûl-i resm-i çift-i merdmân-ı şehir ki der mezârî reâyâ zirâat-kend. 43 çift beher çift 75. Fî sene 3225.

Mahsûl-i ispençe-i gebrân-ı nefsi-i Malatya. 192 neferen beher nefer fî 38. Fî sene 7296.

Mahsûl-i resm-i arûs ve niyâbet ve bâd-i hevâ ve beytü'l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve yava ve kaçgun ve cürm ü cinâyet der nefsi-i şehir ve ba'zı kurâ. Fî sene 45000.

Yekûn be hesâb-ı akçe-i halebî 261321.

Şehrin ihzariye geliri bu toplamın içerisinde belirtilmemiş, sancak-beyi hâslarının sonunda 4000 halebî akçe olarak ifade edilmiştir⁴⁷. Bu gelir de eklendiği zaman 1519 yılında Malatya Şehri iktisadî faaliyetlerinden 265321 halebî akçe vergi tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Bu ilk sayımın mufassal kayıtları elimizde olmadığından şehrin mahalleleri ve Müslüman nüfus hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır⁴⁸. Ancak şehirde yaşayan gayr-ı müslim nüfusu tespit etmek mümkün olmaktadır. Yukarıdaki bilgilere göre Malatya'da 1519 yılında 192 nefer ispençeye tâbi nüfus yaşamaktaydı. Bu nüfus 1530 yılında Malatya'nın dört mahallesinde 185 hâne 47 mücerred olmak üzere 232 nefere yükselmiştir⁴⁹. Yine bu verilerden hareketle 1519'da Malatya'da dokuma faaliyetinin hayli canlı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu faaliyetlerin göstergesi konumunda olan Malatya'daki boyahâneden 1519'da 36000 halebî akçe yıllık vergi alınmaktaydı⁵⁰. Yine Osmanlı şehirlerindeki ticarî faaliyetlerin bir ölçüsü durumunda olan ihtisâb vergisinin özellikle komşu sancaklarda bulunan şehirlere göre oldukça yüksek oluşu (28800 halebî akçe=11520 osmanî akçe) Malatya'da ticarî faaliyetlerin canlılığını göstermektedir. Nitekim aynı tarihlerde Harput'un 5000, nâhiyeleriyle birlikte Kemah'ın 7000 osmanî akçelik, Behisni'nin 4500, Hısn-ı Mansur'un 3500 halebî akçelik ihtisâb gelirleri vardı⁵¹.

Defterlerdeki diğer önemli bilgiler Malatya Sancağı'nda yaşayan konar-göçer teşekkülleriyle ilgilidir. Bu sayımın mufassal defterinin olmasından dolayı nüfuslarını ortaya koymak mümkün olmasa da yaşadıkları köyler ve ödedikleri vergiler tespit edilebilmektedir. Bunlardan ilki Küçük Hacılu Nâhiyesi'yle ilgilidir. İcmâl defterde nâhiyenin adı ifade

⁴⁷ BOA, MAD, nr. 15450, s. 8.

⁴⁸ Malatya'nın 1530 ve 1560 yıllarındaki mahalleleri ve şehirdeki tarihî eserler için bkz. N. Göyünç, "Kanûnî Devrinde Malatya Şehri", VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1973, II, 654-659.

⁴⁹ BOA, TD, nr. 408, s. 13-17; nr. 387, s. 890-891.

⁵⁰ Bu vergi 1530 yılında 24000 osmanî akçe olarak tahsil olunmuştur (BOA, TD, nr. 408, s. 17; nr. 387, s. 891).

⁵¹ M. A. Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989, s. 147; İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), Ankara 1990, s. 158; Mehmet Taştemir, XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi, Ankara 1999, s. 125, 153.

edilirken “Nâhiye-i Kîçik Hacılı Yörükân an i‘mâl-i Malatya” başlığı konulmuştur. Bu başlıktan anlaşıldığı kadarıyla bölgeye adını veren Kîçik Hacılı Yörükleri’dir. Bu teşekkül daha önce konar-göçer hayatı çerçevesinde burada hayatlarını devam ettirirken Osmanlı fethiyle veya daha önce yerleşik hayata geçmişler ve bu nâhiyenin köylerini meydana getirmişlerdir. Günümüzde Arguvan İlçesi sınırları içerisinde yer alan bu bölge tamamen Kîçik Hacılı Türkmen taifesi tarafından iskan edilerek bu güne kadar gelmiştir.

Defterde adı geçen ikinci konar-göçer teşekkülü, Mihmatlu (Mihmadlu) Yörükleri’dir. Bu grup Kederbert Nâhiyesi sınırları içerisinde aşağıda belirtilen on bir köy ve bir mezraada hayatlarını devam ettirmekteydiler.

Karye-i Fecennik. Hâsıl 2655.

Karye-i Ilıcak. Hâsıl h(âric)-i mülk 2295.

Karye-i Orucgi/Örucgi. Hâsıl h(âric)-i mülk 2295.

Karye-i Şeyhler. Hâsıl 4373.

Karye-i Zâviye. Hâsıl h(âric)-i vakf 2628.

Karye-i Han-ı Sultan. Hâsıl h(âric)-i mülk 2238.

Karye-i Kızıl Kenise nâm-ı diger Kara Küçük. Hâsıl 4350.

Karye-i Merimi nâm-ı diger Dolaklı. Hâsıl 2040.

Karye-i Hacı Köyi. Hâsıl 888.

Mezraa-i Uzunca Kuyı. Hâsıl 528.

Karye-i Karacalu maa Çemeş. Hâsıl 5910.

Malatya Sancağı’nda gördüğümüz diğer yörük teşekkülü Harbendelülerdir. Halep Türkmenlerinden olan Harbendelüler, 1526’da on sekiz, 1536’da yirmi iki, 1550’de on dokuz, 1570’de otuz beş cemaatten oluşmaktaydı⁵². Memlûk Devleti zamanından beri Malatya bölgesine yaylak amacıyla gelen Harbendelülerden bir grup bazı alanlara yerleşerek,

⁵² Bu cemaatlerin isimleri ve nüfusları için bkz. İlhan Şahin, “XVI. Asırda Halep Türkmenleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, İstanbul 1982, XII, 703-704; Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003, s. 195-198.

köyler oluşturmaya başlamıştır. Bu durum Osmanlıların yaptıkları ilk tahrîrden itibaren görülmektedir. Nitekim 1519 tahrîrine göre sancağın Kîçik Hacılı Nâhiyesi'ne bağılı üç, Kara Hisar Nâhiyesi'ne bağılı beş köy ve bir mezraaya Harbendelü yörüklerinin yerleştikleri kayıtlıdır. Bu mezraa ve köylerden alınan vergiler timâra tahsis olunmuştur⁵³. Bu tarihte nüfusları hakkında bilgi bulunmayan Harbendelüler aşağıda belirtilen mezraa ve köylerde yaşamaktaydılar. Bu yörük teşekkülünce meskun köylerde 1530'da 109, 1560'da 193 nefer nüfus yaşamaktaydı⁵⁴.

Cemâat-i Harbendeli Yörükân

Karye-i Kara Hisar. Hâsıl 2467.

Karye-i Anbarcık. Hâsıl 75.

Karye-i Kurd Kulu. Hâsıl 162.

Karye-i Çemeş tâbi-i Kara Hisar. Hâsıl 120

Karye-i Ağca Ağıl. Hâsıl 1272.

Mezraa-i Garub. Hâsıl 720.

Karye-i Ağca Kal'a maa Ağca Şehir ve Alu Köyi. Hâsıl h(âric)-i cizye 35476.

Sonuç olarak Osmanlı sınırları içerisindeki herhangi bir bölgenin ekonomik ve sosyal tarihinin yazımında tahrîr defterleri önemli bilgiler içerir. Bu defterlerde yer alan geçmişe yönelik atıflar, bölgenin Osmanlı öncesi tarihinin aydınlatılmasında eşsiz birer kaynak durumundadır. Malatya ve havalisi Memlûklerden Osmanlılara intikal etmiştir. Memlûk Devleti'nin bölgedeki mülk kayıtları ve uyguladığı dirlik sistemi bu ilk tahrîrde kayıtlı durumdadır. Bu kayıtlardan Memlûkler zamanında Malatya'da gören yapan kadılar ve kale nâiplerinden bir kısmı tespit edilebilmektedir. Özellikle kadılık mesleğinde aynı sülaleden dede, oğul, torun üç nesil Malatya kadılığı görevinde bulunmuşlardır. Bu defterlerde Malatya ve Musul Sancakları'nın ilk sancakbeyleri ile ilgili bugüne kadar

⁵³ BOA, MAD, nr. 15450, s. 24.

⁵⁴ G. Gögebakan, "Osmanlı Hakimiyetine Geçtiği Dönemde Malatya Yöresindeki Aşiretler", XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, III/3. Kısımdan Ayrı Basım, Ankara 2002, s. 6.

bilinmeyen bilgiler yer almaktadır. Osmanlı tahrîr geleneğinde çok sık kullanılan nezd ve kurb tabirleriyle birlikte aynı anlama gelen veli kelimesinin de yerinin olduğu bu defterlerin tetkikinden anlaşılmaktadır. Ayrıca bugünkü Arguvan İlçesi'nin adının İlhanlı ve Memlûk dönemlerinde Argun ve Argadun olarak söylendiği ve bunun Osmanlı ilk tahrîrine yansıdığı görülmektedir. Bu ilçe ve köylerinin tamamen Küçük Hacılu Türkmenleri tarafından iskan edilmiş olduğu bu defterlerdeki önemli bilgiler arasındadır.

“THE FIRST TAHRİR OF MALATYA SANDJAK”

Abstract

Malatya was conquered by the Ottoman during the rule of Selim I before Merçidabık War in 1516. Malatya, which was established as a Sandjak centre under the Ottoman Rule, was connected to newly-established Vilâyet-i Arap. Ottomans used to carry out tahrîr in order to determine the way of the use of the land, the tax rate to be taken and the distributions of these tax rates in the newly captured areas. Then, these tahrîrs were renewed at intervals. After Malatya and its surroundings were captured by the Ottoman Rule, tahrîr was begun and this process was completed in A.D. 1519. Original knowledge about the history of the region before and after Ottoman have taken the place in this first tahrîr of the sandjak. The use of name of Arguvan in the reign of Memlûk and Ottoman and sandjakebys and knowledge of yoruk formations settling in the region one among important registers.

Keywords

Malatya, Sandjak, Arguvan, Tahrîr, Harbendelu.